

Татьянченко Н. Ф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, к.пед.н., доц..

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В даній статті розглядається проблема змісту, структури навчального спілкування як процесу. Визначаються функціональні особливості його компонентів та мовленнєвої діяльності суб'єктів учіння, зумовлені психолого-педагогічними умовами організації спілкування.

Ключові слова: спілкування, зміст, структура, компонент, функція, висловлювання.

Данная статья посвящена проблеме содержания, структуры учебного общения как процесса. Определяются функциональные особенности компонентов речевой деятельности субъектов обучения, обусловленные психолого-педагогическими условиями организации общения.

Ключевые слова: общение, содержание, структура, компонент, функция, высказывание.

This article is devoted to the aspect of form and substance of educational communication as a process. The functional peculiarities of the language activity of subjects of communication are investigated.

Keywords: communication, sense, content, component, function, statement, utterance.

Актуальність дослідження. Аналіз даної проблеми, виходячи з її змісту та навчально-наукового спрямування, з'ясовується нами відповідно як за психолого-педагогічними, так і за мовознавчими принципами та підходами щодо її вирішення. Визначення проблеми педагогічного спілкування студентів - нефілологів державною українською мовою в теорії та практиці вищої школи є не тільки **актуальним**, а й таким, що відповідає сьогоденним вимогам щодо якості мовленнєвого спілкування з різних проблем у суспільстві, а звідси й вимогам щодо оптимізації та активізації професійно-пізнавальних можливостей студентів у їхньому навчання.

Мета даної публікації полягає в аналізі процесу спілкування як навчальної форми та мовленнєвої діяльності суб'єкта спілкування в ньому. Згідно з поставленою метою зумовлено конкретні **завдання**: виявити та дослідити на психолого-педагогічному підґрунті структуру навчального спілкування; визначити основоположні функції фахово-мовленнєвого спілкування; розкрити зміст процесу спілкування як навчальної категорії.

Розуміючи поняття “мовлення” як процес і щодо нашої проблеми як навчальну діяльність, оскільки мова в процесі будь-якої сфери спілкування – це діяльність, ми приєднуємося до визначення його як діяльнісного не тільки з боку психолого-педагогічної аргументації (теорія мовленнєвої діяльності), а й з позиції мовознавства. Як зазначають Н. В. Васильєва, А. В. Виноградов, А. М. Шахнарович, “мовленнєва діяльність – це специфічний вид людської діяльності, що поєднує в собі всі прояви мовленнєвої поведінки носія мови. Мовленнєва діяльність обіймає і немовленнєві види діяльності. В організованій мовленнєвій діяльності у відповідності до комунікативного наміру і до системи, опосередкованої знаками (“психологічними оруддями”, по Л. С. Виготському), правилами мовленнєвої діяльності і компонентами системи мови, - з'ясовується мовленнєва здібність. Виокремлюється писемний і усний види мовленнєвої діяльності, а також їхня продуктивність і рецептивність. Специфічним видом мовленнєвої діяльності є переклад” [4, с. 119-120].

Вчений Ф. С. Бацевич поняття “мовлення” з’ясовує “як один із модусів існування людської мови (поряд з Мовою і Комунікацією), і як індивідуальний акт говоріння, який має усну, писемну або друковану форму вияву, а також як постійно повторюваний процес спілкування однією мовою”, а також “як спеціалізоване вживання мовлення в процесах взаємодій між людьми; частковий випадок діяльності спілкування із застосуванням мовного коду” [2, с. 331].

Поняття “мовлення” щодо нашої проблеми розуміється також (серед багатьох інших визначень): 1) як мова, що в її конкретному виявленні (вона) є засобом спілкування, а також мову як систему знаків і мовлення як форму існування мови, [8, с. 92-93], тобто в мовознавстві “мова і мовлення” мають неоднозначні визначення (започатковані за часу структуралізму Фердинандом де Соссюром) - з одного боку, мова визначається “як система знаків і правил послугування ними” і мовлення як форма існування її. “Мова як система – явище загальне, абстрактне. Мовлення – явище часткове, окреме, індивідуальне, що втілюється в конкретні тексти; 2) говоріння, процес здійснення мовної діяльності” [8, с. 92]. Звідси, мовна діяльність розуміється вченими “як мовне спілкування в конкретних ситуаціях, в яких реалізується необмежена можливість створення нових змістів, нових текстів із обмеженої кількості одиниць мовної структури. У мовленнєвій діяльності виявляється єдність розмежованих у теорії мовознавства понять «мова – як система» і «мовлення – як реалізація мовної системи” [8, с. 92-93]. Отже, мовленнєва діяльність є складною сукупністю її чинників, об’єднаних спільною спрямованістю для досягнення певного результату, здебільшого у спілкуванні, зміст і поняття якого є невід’ємними смисловими складовими від мовленнєвої діяльності як процесу.

Щодо терміну “спілкування” за такими джерелами як словники ми з’ясовуємо, що зміст процесу спілкування розуміється як взаємні стосунки, ділові та дружні контакти у двох визначеннях: “спілкуватися” і “спілкування”. Під терміном “спілкуватися” визначається діяльність, а саме: “1. Підтримувати взаємні стосунки, діловий, дружній зв’язок із ким-небудь. Розуміти одне одного; порозуміватися. 2. Об’єднуватися для спільних дій” [5, с. 1172].

За словником, наприклад, Уебстера “спілкування” означає “повідомляти, передавати, давати; зробити відомим за допомогою інформації...”; “бесідувати, розмовляти”. Сам процес “спілкування” при цьому визначається як акт або факт комунікації... контакт за допомогою слів; обмін думками або враженнями при безпосередній зустрічі, або за допомогою інших засобів; розмови, кореспонденції [23]. Узагальнюючи ці положення, ми можемо констатувати, що загальний смисл визначених двох термінів є подібним майже за всіма джерелами, і виокремлення або уточнення його може з’ясуватися в повсякденній практиці відповідно до окремо визначеної ситуації.

Щодо наукового обґрунтування “спілкування” як навчальної категорії в психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до її аналізу та розкриття. Найбільш поширеною точкою зору в наукових дослідженнях учених є розкриття поняття “суті” спілкування і з’ясування його як виду комунікативної та індивідуальної діяльності. Причому саме спілкування не є діяльністю, як визначають вчені, а є формою взаємодії особистостей, що здійснюють різні види діяльності в процесі суспільно-трудова стосунків [12; 13; 14; 9; 17; 1; 10].

Так, процес спілкування, як вербальне кодування його суб'єктами мовлення, визначається Б. Ф. Ломовим, який в свою чергу зазначає, що спілкування – це не складання і не накладання одна на одну “симетричних” діяльностей, що паралельно розвиваються, а є природно створеним процесом, тобто взаємодією суб'єктів, які діють у ньому як партнери [16, с. 128]. Визначення В. А. Кан-Калика у відповідності до поставленої проблеми зводиться до того, що спілкування в педагогічній діяльності – це не тільки супровідний фактор, воно переходить у кардинальну, професійно значущу, тобто функціональну категорію [10, с. 30-37].

Щодо аналізу мовленнєвої навчальної діяльності у певному педагогічному процесі спілкування, то цей процес з'ясовується як органічна, соціально-психологічна взаємодія педагога і об'єкта навчання, що спрямована, в першу чергу, на обмін інформацією, організацію взаємовідносин за допомогою комунікативних та інших засобів. При цьому суб'єкти спілкування займають різні соціальні позиції, в яких педагог відіграє роль організатора і керівника у вирішенні спільно поставленого завдання [10, с. 25-37]. Як зазначає О. О. Леонтьєв, у такому навчальному процесі оптимальним є таке педагогічне спілкування, в якому створюються найкращі умови для розвитку творчої діяльності тих, хто навчається, тобто, педагог забезпечує сприятливий емоційний клімат; усуває причини виникнення психологічного бар'єру; створює в колективі доброзичливу атмосферу для навчального спілкування [13, с. 23-28].

Розглядаючи педагогічне спілкування як навчальне співробітництво, взаємну діяльність викладача і студентів, відмітимо, що цей процес ґрунтується за основними своїми ознаками на соціально-психологічних положеннях, які визначаються, насамперед, єдністю суспільних, міжособистісних відносин, контактів і взаємодій. Це означає, що суспільні відносини, контакти залежать від змісту самого спілкування та його форми.

Так, однією з форм спілкування (що і є предметом нашого дослідження) є мовне (мовленнєве) педагогічне спілкування, суть і структура якого в науковій літературі досліджується за всіма напрямками його здійснення. Розгляд структури педагогічного спілкування та визначення провідних її функцій і компонентів, важливих для навчального процесу, запропоновано, наприклад, В. М. Панфьоровим, який, вважаючи процеси спілкування у навчанні найважливішими, виділив чотири підходи до їхнього аналізу та вивчення: комунікативний, інформаційний, гносеологічний і регулятивний [22, с. 127-135]. В свою чергу щодо розгляду структури навчального педагогічного спілкування та за мети визначення провідних її складових, суттєвих для навчального процесу, є запропонована Б. Ф. Ломовим, [16], а за ним і Л. М. Нікіпеловою [18, с. 27], класифікація функцій за трьома ознаками: інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна та афективно-комунікативна. Складовими цих груп, як зазначає А. К. Маркова [17], є комунікативні компоненти як прийому, так і передачі повідомлення, регуляції поведінки суб'єктів, їхніх стосунків, відчуттів тощо, що відповідає стану афекту суб'єкта. Ці процеси є важливими для розгляду нашого дослідження щодо врахування та аналізу їх.

Водночас зазначимо, що стосовно процесу навчання студентів будь-якою іншою мовою, нерідною чи іноземною, тобто наразі здобуття ними певної професії у навчальних закладах вищої школи України мовою, яка є для них нерідною, то доцільнішим і ефективнішим до такого навчання є підхід, запропонований Г. М.

Андрєєвою, І. О. Зимньою, О. О. Леонтьєвим, Я. Яноушеком, які, в свою чергу, в спілкуванні розглядають три функції навчальної взаємодії – комунікативну, інтерактивну і перцептивну [1; 9; 12; 13; 27]. В процесі зазначеного спілкування ці функції реалізуються одночасно: комунікативна реалізується при обміні інформацією; інтерактивна – під час взаємодії партнерів спілкування за умови одночасності кодування і декодування ними знакових, вербальних і невербальних систем спілкування; перцептивна здійснюється засобами таких психологічних механізмів, як порівняння, ідентифікація, аперцепція, рефлексія. Відмітимо, що залежно від ступеня сформованості тих, хто спілкується, визначається кожна сторона спілкування, тобто комунікація не зводиться лише до передачі та прийому інформації, а є процесом навчальної взаємодії суб'єктів спілкування. Безпосередній зв'язок із учасниками спілкування визначається у разі здійснення інтерактивної функції спілкування, або, іншими словами, комунікація безпосередньо пов'язана зі взаємною діяльністю суб'єктів при вирішенні загального завдання.

При здійсненні перцептивної функції у навчанні головним у суб'єктів спілкування виникає бажання зрозуміти ставлення і погляди один одного, знати думку інших щодо форми і змісту конкретного навчального процесу. Виходячи з того, що ця функція є найбільш колективного характеру, визначені підходи до організації мовленнєвого спілкування можуть бути запропонованими і доцільними у відповідності до з'ясування конкретного мовного рівня знань суб'єктів спілкування. У педагогічному спілкуванні, як рідною, так і нерідною мовами, для суб'єктів навчання закономірним є врахування психологопізнавальних механізмів навчання, з одного боку, і використання психологічних закономірностей організації міжособистісних стосунків у навчальному колективі, з іншого. Проте слід зазначити, що в навчальному спілкуванні рідною мовою студент, як правило, зосереджує свою увагу не на суто мовних процесах: лексико-граматичному, синтаксичному оформленні, побудові свого висловлювання, хоча, звичайно, цей процес має провідне місце, а більшою мірою суб'єкт спілкування зосереджується на предметі, змісті співбесіди, на формі та смислі свого висловлювання, на поведінці і реакції слухача, співбесідника. У такому спілкуванні студент більше стежить за контекстом, ніж за текстом розмови, що у зв'язку з цим визначається його стратегія і тактика бесіди, і залежно від особистих інтересів вибираються ним певні прийоми і засоби спілкування [3, с. 227; 6; 7, с. 268; 11, с. 173-176; 15, с. 186; 24, с. 56-62; 27, с. 185 -194].

Організація навчального процесу, в якому насамперед передбачається розвиток інтелекту студента, без чого не можна розвинути мовленнєву діяльність, створює для суб'єктів спілкування педагогічні умови для використання ними різної за характером екстралінгвістичної інформації, застосування своїх знань з інших дисциплін, висвітлення різних процесів щодо економіки, політики, культури тощо. Така мовленнєва організація стимулює в студента утворення асоціативних зв'язків мовного образу з елементами свідомості, сприяє висвітленню не окремого епізоду дійсності, а сукупності їх. Згідно з цією організацією мовленнєвої діяльності як оптимального загального навчального спілкування, ми можемо стверджувати, що дослідження таких процесів та їхніх результатів є традиційними, але нині вони стають актуальними і необхідними.

Спілкування як одна із форм організації досліджуваної діяльності найбільш дієво спонукає студента ставити нові практичні і пізнавальні завдання, самостійно знаходити способи вирішення їх, творчо мислити. Це дозволяє нам говорити про

мовленнєву діяльність не як про суто мовну, а як про мовно-мисленнєву, як про єдність змістової і процесуальної сторін навчання. Звісно, що усвідомлення студентом не тільки преференційної, а й фактичної функції мови, оволодіння правилами і культурою мовленнєвого спілкування, - все це може позитивно вплинути на загальну культуру й освіту студента. Як сказав Іван Огієнко, “мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування... - це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я” [20, с. 239-240]. Звідси, надзвичайно важливим аспектом у мовленні, за будь-якого фаху навчання студента, - це є звуковий склад мови, як матеріал існування мови. В основі зв'язку понять “звукова матерія мови” і “мова” лежить співвідношення категорій “матеріальний об'єкт” і “діяльність людини”. Звукова матерія мови має найбільш критичну точку впливу субстанції на зміст висловлювання. “Як тільки зміст спотворюється до невпізнання – губиться зміст, а спілкування стає неможливим” [26, с. 3-8].

Отже, особливо важливим мовленнєвим явищем відповідно до спілкування суб'єктів навчання є виразне вимовляння ними звуків у мовному потоці, оскільки звуки не ізольовані один від одного, їхні артикуляції взаємодіють, накладаються одна на одну, і з мовного потоку ми виділяємо лише певні звукові типи (звукотипи) на основі типових для цих звуків ознак. Люди не могли б порозумітися, якби у їхній пам'яті не існували звукотипи, бо реальний звуковий потік завжди індивідуальний, ускладнений нетиповими параметрами [26, с. 13]. За такої мети студенти мають бездоганно володіти знаннями щодо зміни голосних у потоці мовлення, розумітися у класифікації приголосних сучасної української літературної мови, незалежно від їхнього фахового функціонально-стильового спрямування, тобто вимовляти звуки за правилами чергування голосних, приголосних; асиміляції і дисиміляції приголосних тощо. Наприклад, Вітчизна і [в'іч:úзна]; принісши і [прин'іш:и]; лічба і [л'іджбá]; здійснення і [з`д'і́снен`а]; і [у кн'уз`ц'і] тощо. Звідси, привильна вимова звукосполучень, у даному випадку за правилами сучасної орфоєпії мовлення), а також окремих слів та їх граматичних форм, якщо для них характерні якісь вимовні особливості тощо, - становлять основу загальної культури будь-якої освіченої людини.

Висновки. Добитися, щоб суб'єкт невимушено відтворював і творив в умовах навчального спілкування, можна шляхом моделювання факторів, які б керували його діяльністю, і, зокрема, мовними діями. Іншими словами, потрібно створити йому такі зовнішні і внутрішні обставини, в яких він буде змушений вжити бажане для нього за змістом і зрозуміле всім за вимовою мовне висловлювання, текст. Текст – це продукт говоріння, який є складним сплетінням різних рівнів висловлювання [9]. У науковій літературі (І. О. Зимня, С. Л. Рубінштейн, В. А. Артемов, М. І. Жинкін та інші) одиницею мовленнєвого спілкування прийнято вважати висловлювання, текст, або, як визначає С. М. Степанова, комунікативну одиницю, точніше речення й висловлювання, побудоване на його основі в умовах спілкування, оскільки для кожного носія мови саме спілкування є природним явищем [25, с. 33-34]. Навчання студентів - нефілологів різних видів і форм мовленнєвої діяльності та відпрацювання їх на практичних заняттях, як своєрідний підсумок, з'ясовується за загальною формою – спілкування. Саме на цьому етапі навчання чітко з'ясовується лінгвістична основа знань студентів, їхні вміння і навички щодо вільного й правильного використання їх у мовленні, здатність

суб'єктів спілкування проявити свою ментальність, ерудицію на фаховому рівні у відповідності до тих предметів, які для них є спеціальними тощо. Такі вимоги до навчання та відповідна організація його і складає зміст нашого висновку.

Література:

1. Андреева Г. М. Общение и оптимизация совместной деятельности / Г. М. Андреева. - М. : Изд-во МГУ, 1987. - 302 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник / Ф. С. Бацевич. - К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам /Б. В. Беляев. – М. : Просвещение, 1965. – 227 с.
4. Васильева Н. В, Виноградов А. В, Шахнарович А. М. . Краткий словарь лингвистических терминов / Н. В. Васильева, А. В. Виноградов, А. М. Шахнарович. /– 2-е изд. , доп. – М. : Русский язык, - 2003. - 224 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел / В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун» 2001, 1440 с.
6. Выготский Л. С. Мышление и речь. Собрание сочинений в шести томах / Л. С. Выготский. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1982.
7. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1984. – 268 с.
8. Єрмоленко С. Я. , Бибик С. П. , Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
9. Зимняя И. А. Психология слушания и говорения. Автореф. диссерт. ... докт. психолог. наук / И. А. Зимняя. - М. , 1973. - 51 с.
10. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя /В. А. Кан-Калик. – К. : Просвещение, 1987. - 190 с.
11. Кольцова В. А. Влияние общения на развитие познавательной деятельности // Проблемы психологии личности. – М. ,1982. – С. 173-176.
12. Леонтьев А. А. Лекция как общение / А. А. Леонтьев. - М. : Знание, - 1974. - 39с.
13. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. –М. : Знание, 1979. – 47 с.
14. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
15. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения /Лернер И. Я. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.
16. Ломов Б. Ф. Вербальное кодирование в познавательных процессах / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1986. – 128с.
17. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения /А. К. Маркова. - М. : Педагогика, 1974. - 239с.
18. Никипелова Л. Н. Формирование оптимальной функциональной структуры общения будущих учителей иностранного языка. Автореф. диссерт. ... канд. психол. наук /Л. Н. Никипелова. – Киев, 1983. – 27 с.
19. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко / В. В. Яременко, О. М. Сліпушко - К. : Видавництво «Аконіт», -2000.
20. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українському народному університеті/ І. Огієнко. – Київ: Абрис, 1991. – 270 с.
21. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. :1987.
22. Панферов В. М. Психология общения // Вопросы философии. – 1972. - № 7. – С. 123 – 137.
23. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой / А. П. Евгеньева. 3-е изд. Т. 2. - М. :1986.
24. Скалкин В. Л. Сферы устногоязычного общения и обучения. // Русский язык за рубежом, 1975. - № 5. С. 56-62.
25. Степанова С. М. Интенсивный курс русского языка / С. М. Степанова. – М. : Русский язык, 1988. – 88 с.

26. Пономарів О. Д. , Різун В. В. , Шевченко Л. Ю. та ін. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Д. Пономарева / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. – 2-ге вид. , перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
27. Яноушек Я. Коммуникация трех участников совместной деятельности // Проблема общения и психологии: Сб. статей / Отв. ред. Б. Ф. Ломов. - М. , 1981. – С. 185 -194.
28. Webster's New International Dictionary of the English Language. 2nd ed. -Shringfield (Mass), 1934 - 430 с.